

Павлюк М.М., Ковальчук О.В.

ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Відомості про авторів: *Павлюк Марія Михайлівна*, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології МАУП, м. Київ, *Ковальчук Олена Василівна*, студентка Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та соціальних наук, МАУП, м. Київ.

У статті розкрито чинники становлення професійної Я-концепції майбутніх фахівців. Зокрема визначено зовнішні: соціальні, виробничо-технічні, економічні, організаційні та внутрішні чинники: особистісні, професійно-психологічні, психофізіологічні, індивідуально-типологічні якості суб'єкта. Розкрито соціально-психологічну складову «Я-концепції» майбутніх фахівців, яка дає змогу розглядати практичну професійну діяльність під час проходження виробничої практики як чинник, що впливає на процес її становлення у процесі навчання у ВНЗ.

Зроблено висновок про те, що для успішного становлення «Я-концепції» майбутніх фахівців у змісті освіти мають бути органічно поєднані теоретичні та практичні компоненти підготовки, а також враховано особистісний компонент готовності майбутнього фахівця. Представлено закономірності становлення «Я-концепції» на різних рівнях та етапах професійної підготовки із урахуванням на кожному з них кризових явищ та середовищних впливів.

Підкреслено, що зміст освіти майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах визначається соціально-економічними трансформаціями, особливостями розвитку системи освіти України, зокрема сучасними тенденціями реформування системи вищої освіти, прикладними завданнями, які мають виконувати фахівці у процесі виконання майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: *Я концепція, самооцінка, Образ Я, професійна ідентичність, самоусвідомлення, діяльність.*

Актуальність Актуальність дослідження становлення професійної «Я-концепції» майбутніх фахівців значно зростає у зв'язку зі змінами в системі освіти України, підвищенням рівня вимог до професійної підготовки конкурентоспроможних працівників.

Успішність професійної діяльності, окрім обов'язкових професійних знань, умінь та навичок, значною мірою визначається особистісними характеристиками та професійними якостями правоохоронця, рівнем сформованості професійної ідентичності. Особливого значення дана проблема набуває в умовах трансформації сучасного українського суспільства. Соціально-правоохоронні реалії сьогодення потребують нової

генерації фахівців, здатної до вольового, свідомого контролю і адекватного реагування на впливи середовища, усвідомлення своєї ролі і відповідальності за процес міжособистісних взаємин, та набуття професійної ідентичності.

Професійна ідентичність формується на тлі та під впливом соціального контексту, оскільки містить у собі водночас характеристики як особистісної, так і соціальної ідентичності. Закономірності соціального розвитку знаходять своє відображення у процесі формування «Я-концепції» на рівні послідовності, взаємної детермінованості етапів, криз, середовищних впливів тощо. Інтерес до проблеми «Я-концепції» правоохоронців можна розглядати як реакцію на зміни в соціумі, та нові вимоги до даних спеціалістів.

Ступінь розробленості проблеми. Важливим питанням професійного розвитку правоохоронців присвячена низка досліджень сучасних науковців: О.Ф. Бондаренка, В. Й. Бочелока, М.Й. Боришевського, Н.Ю. Волянюк, І.А. Зязюна, Л. М. Карамушки, В.В. Клименка, С.Д. Максименка, В.П. Москальця, І. Д. Пасічника, М.І. Пірен, Н. А. Побірченко, В.В. Рибалки, М.В. Савчина, Т. М. Титаренко, В.В. Третьяченко, Ю.М. Швалба, Т.С. Яценко.

Серед основних проблем підготовки сучасних фахівців виділяють дві взаємопов'язані предметні галузі: „ідентичність” і „розвиток”. Ідентичність передбачає усвідомлену увагу до запитання „хто я”, що супроводжує людину протягом усього її життя і зумовлює низку важливих моментів життєдіяльності. Розвиток означає спрямованість на професійний ріст, нову якість роботи, відкритість у пошуку інформації, гнучкість у цілепокладанні і прийнятті рішень [1].

Теоретичні положення цілеутворення та його механізмів розглядає Ю. М. Швалб [5]. Утворення професійних цілей фахівців зумовлюється постійною спрямованістю на проблеми клієнта, а також нормативними документами, узагальненою теорією, основними технологіями діяльності та особистісними особливостями правоохоронців. У зв'язку з цим процес утворення професійних цілей правоохоронця вимагає сформованості рефлексії та рефлексивних механізмів.

У сфері самосвідомості рефлексивні механізми цілеутворення ґрунтуються на усвідомленні власних індивідуальних особливостей, можливостей, потреб, мотивів, цілей, цінностей.

Ідентичність і розвиток у процесі професіоналізації тісно переплетені: ідентичність, з одного боку, формується у процесі професійного розвитку, з іншого – виступає одним із важливих показників становлення особистості професіонала. У практичному сенсі це означає: щоб вижити в нових динамічних соціально-економічних умовах, професіонал повинен бути здатним до постійного розвитку, а також аналізу власного місця в соціальному і професійному середовищі [2].

Соціально-психологічна складова «Я-концепції» правоохоронців дозволяє розглядати професійну діяльність як чинник, що впливає на процес її розвитку (Л. В. Андреева, В. О. Васютинський, Є. П. Єрмолаєва,

Н. Л. Іванова, В. П. Казміренко, К. В. Коростеліна, С. Д. Максименко, Л. Е. Орбан-Лембрик, Т. М. Титаренко, Н. Б. Чепелєва Л. Б. Шнейдер та ін.).

Перетворення індивіда на професіонала належить до категорії фундаментальних наукових проблем, актуальність яких визначається високим рівнем значущості професійної діяльності і для суспільства загалом, і для кожного індивіда зокрема.

Мета статті: розкрити зміст психологічних чинників становлення Я-концепції майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Вищий навчальний заклад слугує не стільки для передачі знань, скільки для розвитку та відтворення спеціального культурного прошарку, найважливішим елементом якого є сам фахівець. Професіонала, як представника певної культури, характеризує не тільки певний набір знань та вмій, а й певний світогляд, життєві настанови і цінності, особливості професійної поведінки тощо [3]. З цього погляду період навчання у вищому навчальному закладі є важливим досвідом соціального буття, періодом включення до нових соціальних груп, зокрема – до професійної спільноти, часом формування якісно нових соціальних зв'язків, пов'язаних із професійною діяльністю.

Загальноприйнята модель навчального процесу описує його можливості щодо забезпечення підготовки кадрів, а також властивості майбутніх випускників. Такою моделлю виступає навчальний план вищого навчального закладу, що відображає два аспекти його діяльності: перший – можливості, пріоритети та ресурси, якими володіє вищий заклад освіти; другий – бажані якості та властивості нового покоління молоді, яких повинні набути випускники.

Однією із тенденцій сучасної освіти є прагнення до цілісності, застосування інтегративного підходу. Інтегративна складова виступає засобом досягнення єдності у змістовному, структурному, логіко-гносеологічному, науково-організаційному, лінгвістично-семантичному аспектах.

Засобом взаємозв'язку наукової, навчальної, методичної, комунікативної діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу має стати інтегративне навчальне середовище. Інтегративне навчальне середовище забезпечує органічне поєднання теоретичних та практичних компонентів освіти.

Основу загальнонаукового рівня повинні складати відомості у вигляді наукових фактів, законів, теорій. Такий спосіб організації матеріалу науковці називають аналітично-статичним. Основна форма навчання на даному етапі – лекційно-лабораторна, а результатом виступає система знань, відомостей, фактів із відповідного напрямку професійної діяльності. На нашу думку, цей рівень сприяє формуванню навчально-академічної ідентичності.

Наступний рівень складається із загальних основ практичних та науково-методичних основ певного її напрямку. Результат на даному рівні навчання – це сформований професійний світогляд майбутнього правоохоронця. Цей рівень сприяє переходу від навчально-академічної до навчально-професійної ідентичності.

На третьому, індивідуально-типологічному рівні, знання повинні організовуватися довкола певної типології життєвих ситуацій особистості з урахуванням сфери її активності та вікових особливостей. Основою навчання виступає життєва ситуація, а результатом – навички й уміння професійної діяльності. Цей рівень вважаємо надзвичайно важливим для успішного становлення «Я-концепції» фахівця.

Одним із ключових питань в аналізі предмету нашого дослідження є питання про умови, чинники, що впливають на становлення профідентичності, а також питання про механізми її розвитку.

Вчені у якості детермінант становлення професійної ідентичності розглядають зовнішні і внутрішні чинники. До першої групи належать соціальні, виробничо-технічні, економічні, організаційні чинники. Друга група включає особистісні, професійно-психологічні, психофізіологічні, індивідуально-типологічні якості суб'єкта.

Доведено, стверджує Л.Б. Шнейдер, що професійна ідентичність структурується смислами, цінностями, прототипами; механізмами її побудови є персоналізація, самовизначення, самоорганізація і рефлексія. В соціальній психології рефлексія виступає у формі усвідомлення суб'єктом того, як інші сприймають «рефлексуючого», його особистісні особливості, емоційні реакції і когнітивні уявлення [6].

Ю.П. Поваренков, аналізуючи механізми набуття професійної ідентичності, відмічає, що професійна ідентифікація відбувається шляхом співвіднесення інтеріоризованих моделей професії і професійної діяльності з професійною Я-концепцією [4].

Проведений аналіз існуючих підходів до дослідження професійної ідентичності дає змогу слідом за ярославською школою (Ю.П. Поваренков, Н.Л. Іванова, Д.Н. Завалишина) визначити цей феномен наступним чином. Професійна ідентичність - це інтегративне утворення особистості, в якому конструється уявлення людини про значущі ознаки, що поділяють цінності і цілі професійної групи, уявлення про своє місце в цій групі, та яке супроводжується почуттям прийняття своєї професійної належності і є одним із критеріїв професіоналізму.

Однак професія як основа для побудови професійної ідентичності не має чітко виражених диференційних ознак, на відміну від гендерної чи етнічної ідентичності. У зв'язку з цим, з одного боку, підвищується значущість внутрішньої роботи людини, спрямованої на пошук цих диференційних ознак, а з іншого - зростає важливість професійної спільноти, роль «значущого іншого» в побудові цих ознак. Увагу багатьох дослідників привертає вивчення ролі інших людей в досягненні людиною ідентичності. Витоки вітчизняних традицій в дослідженні відносин, значущості інших визначаються поглядами Б.Г. Ананьєва, А.Г. Асмолова, М.М. Бахтіна, А.А. Бодалева, І.С. Кона, А.Ф. Лазурського, В.Н. Мясичева, А.В. Петровського, В.А. Петровського, А.А. Ухтомського.

У сучасному підході до дослідження професійної Я-концепції, що розвивається Л.Б. Шнейдер, даний феномен розглядається як результат професійного самовизначення, що виявляється в усвідомленні себе

представником певної професії і професійного співтовариства, ототожненні диференціації себе із справою і іншими, в когнітивно-емоційно-поведінкових самоописах Я [6].

Для вітчизняних досліджень професійної ідентичності характерна орієнтація на принципи системності і структурності психічних явищ, пошук генетично взаємопов'язаних рівнів ідентичності, дослідження формування ідентичності в процесі освоєння і виконання професійної діяльності. Цьому сприяє методологічна традиція, що склалася, і концептуальна база вітчизняних досліджень системогенеза в професійній діяльності, професійного становлення особистості, трудової діяльності і т.д.

В концепції професійного становлення особистості, запропонованої Ю.П. Поваренковим, професійна ідентичність розглядається як явище системне, динамічне і багаторівневе, тісно пов'язане з іншими елементами професійного розвитку людини: професійним самовизначенням, професійною самооцінкою, професійною деформацією [4].

Автор аналізує професійну ідентичність як: (а) тенденцію становлення професійного шляху суб'єкта і показник його професійного розвитку, (б) як емоційний стан, який виникає на основі ставлення до професійної діяльності, професіоналізації і до себе як професіонала, (в) як підструктуру суб'єкта професійного шляху, що реалізується у формі функціональної системи (певні якості суб'єкта, які «задають» зміст і спрямованість професійної ідентичності і забезпечують її досягнення, розвиток).

У якості елементів професійної ідентичності розглядаються потреби, інтереси, установки, переконання і інші компоненти мотиваційної сфери особи, які реалізуються і задовольняються в професії. Засобами досягнення професійної ідентичності є відповідні знання і здібності, які забезпечують реалізацію активності, спрямованої на досягнення заданої професійної ідентичності [4].

Професійна ідентичність розглядається у контексті професійної діяльності, завдяки якій суб'єкт вибудовує спосіб професійної взаємодії з навколишнім світом і знаходить сенс самоповаги. Автор приділяє увагу особистісним характеристикам, що забезпечують орієнтацію в світі професій, оптимальним умовам реалізації особистісного потенціалу в діяльності, а також прогнозуванню можливих наслідків вибору професії. Професійна ідентичність передбачає розуміння людиною професії, прийняття себе в професії, уміння ефективно і з користю для інших виконувати свої професійні функції.

У вітчизняних дослідженнях показано, що професійна Я-концепція — продукт тривалого особистісного та професійного розвитку, що залежить від соціальних умов. Професійна діяльність правоохоронця спрямована на підтримку громадян з їх особливостями; профілактику негативних явищ у суспільстві, оптимізацію життєдіяльності людини.

Для успішного становлення «Я-концепції» майбутніх фахівців у змісті освіти повинні бути органічно поєднанні теоретичні та практичні компоненти підготовки. Зміст освіти правоохоронців у вищих навчальних закладах визначається загальним соціально-економічним розвитком

держави, особливостями розвитку системи освіти України, прикладними завданнями, які повинні виконувати правоохоронці.

Висновки. Таким чином, профідентичність відображає характеристику особистості як такої, що обирає і реалізує власний спосіб професійної взаємодії з оточенням.

Професійна ідентичність майбутнього фахівця – це складне особистісне утворення, яке виражає систему ставлень до себе, свого місця і ролі у професійній групі, до усіх суб'єктів спільної діяльності, і відображає систему поглядів і настанов особистості майбутнього фахівця, що визначають способи організації взаємодії та вибір варіантів поведінки у професійному середовищі. Особливості професійної ідентичності майбутнього фахівця можна визначити на основі показників когнітивного, оцінно-ціннісного, поведінкового структурних компонентів.

Специфіка професійних завдань майбутнього фахівця та його місце у соціальному середовищі вимагають не лише професійних знань та умінь, а й певної сукупності особистісних та соціальних якостей. Особистісна зрілість, діалогічність, здатність протидіяти кризовим впливам – запорука успішного професійного розвитку.

Отже, органічне поєднання теоретичних та практичних компонентів професійної освіти в умовах інтегративного навчального середовища сприяє становленню «Я-концепції» майбутніх фахівців.

Характер позиціонування майбутнього фахівця стосовно майбутньої професійної діяльності та середовища визначатиме особливості становлення професійної ідентичності. Так ті, хто вже на етапі навчання у ВНЗ вирізняються негативною спрямованістю щодо ставлення до майбутньої професії очевидно матимуть труднощі із адаптацією та взаємодією із професійним середовищем. Водночас майбутні фахівці із позитивним характером позиціонування щодо майбутнього професійного середовища матимуть і вищий позитивний рівень сформованості професійної ідентичності.

Відповідно цілеспрямований розвиток професійної ідентичності майбутнього фахівця має у першу чергу забезпечувати: аутопсихологічну компетентність – обізнаність про способи самовдосконалення, про сильні та слабкі сторони своєї особистості і діяльності, знання про умови підвищення якості власної професійної діяльності; диференціально-психологічну компетентність – знання індивідуальних особливостей суб'єктів майбутньої професійної діяльності, їх типологічних відмінностей, знання провідних мотивів діяльності), уміння застосовувати продуктивні стратегії при взаємодії.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей становлення професійної Я-концепції майбутніх фахівців в умовах академічної мобільності.

Список використаних джерел

1. Акмеологія з основами психології кар'єри: навч. посіб. / [уклад. О.М. Гавалешко, В.В. Пасніченко, Т.А. Кривко]. – Чернівці: Рута, 2004. –

84с.

2. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості / М.Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 2. – С. 49-57.

3. Общая психодиагностика / [А.А. Бодалев, В.В. Столин, В.С. Аванесов и др.]. – СПб.: Речь, 2000. – 440 с. (62)

4. Поваренков Ю.П. Введение в психологию труда: учеб. пособие [для студентов вузов] / Ю.П. Поваренков. – Киров: Изд-во ВятГГУ.– 2006.–134 с.

5. Швалб Ю.М. Система профессиональной подготовки социальных работников / Ю.М. Швалб // Эффективные формы и методы оказания помощи социально уязвимым детям: материалы Междунар. форума (5-6 мая 2005 г.). – Ташкент. – 2005. – С. 41-46.

6. Шнейдер Л.Б. Тренинг профессиональной идентичности: [руководство для преподавателей вузов и практикующих психологов] / Л.Б. Шнейдер. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО „МОДЭК”, 2008. – 208 с.

7. Яценко Т.С. Основы глубинной психокоррекции: феноменология, теория і практика: навч. посіб. / Т.С. Яценко. – К.: Вища школа. – 2006. – 382 с.

References

1. Akmeolohiia z osnovamy psykhologii kar'ieri: navch. posib. / [uklad. O.M. Navaleshko, V.V. Pasnichenko, T.A. Kryvko]. Chernivtsi: Ruta, 2004, 84 s.

2. Boryshevskiy M.I. (2008). Dukhovni tsinnosti yak determinanta rozvytku i samorozvytku osobystosti, Pedagogika i psykhologhiia, 2, 49-57.

3. Obshhaja psihodiagnostika / [A.A. Bodalev, V.V. Stolyn, V.S. Avanesov i dr.]. – SPb.: Rech', 2000, 440 s. (62).

4. Povarenkov Ju.P. Vvedenie v psihologiju truda: ucheb. posobie [dlja studentov vuzov] / Ju.P. Povarenkov. Kirov: Izd-vo VjatGGU, 2006, 134 s.

5. Shvalb Ju.M. (2005). Sistema professional'noj podgotovki social'nyh rabotnikov. Jefferktivnye formy i metody okazaniya pomoshhi social'no ujazvimym detjam: materialy Mezhdunar. foruma (5-6 maja 2005 g.). Tashkent, 41-46.

6. Shnejder L.B. (2008). Trening professional'noj identichnosti: [rukovodstvo dlja prepodavatelej vuzov i praktikujushhih psihologov], M., Voronezh: Izdatel'stvo NPO „MODJEK”, 208 s.

7. Iatsenko T.S. (2006). Osnovy hlybnyoi psikhokoreksii: fenomenolohiia, teoriia i praktyka: navch. posib. K., 382s.

Павлюк М.М., Ковальчук А.В. Факторы становления профессиональной Я-концепции будущих специалистов. В статье раскрыты факторы становления профессиональной Я-концепции будущих специалистов. В частности определены внешние: социальные, производственно-технические, экономические, организационные и внутренние факторы: личностные, профессионально-психологические, психофизиологические, индивидуально-типологические качества субъекта. Раскрыто социально-психологическую составляющую «Я-концепции» будущих специалистов, которая позволяет рассматривать практическую

профессиональную деятельность во время прохождения производственной практики как фактор, влияющий на процесс ее становления в процессе обучения в вузе.

Сделан вывод о том, что для успешного становления «Я-концепции» будущих специалистов в содержании образования должны органично сочетаться теоретические и практические компоненты подготовки, а также учтен личностный компонент готовности будущего специалиста. Представлены закономерности становления «Я-концепции» на разных уровнях и этапах профессиональной подготовки, с учетом на каждом из них кризисных явлений и средовых воздействий.

Подчеркнуто, что содержание образования будущих специалистов в высших учебных заведениях определяется социально-экономическими трансформациями, особенностями развития системы образования Украины, в частности современными тенденциями реформирования системы высшего образования, прикладными задачами, которые должны выполнять специалисты в процессе выполнения будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: Я концепция, самооценка, образ Я, профессиональная идентичность, самосознание, деятельность.

Pavliuk MM, Kovalchuk A.V. Factors in the formation of the professional self-concept of future specialists. *The article reveals the factors of the formation of the professional I-concept of future specialists. In particular, external: social, production-technical, economic, organizational and internal factors are defined: personal, professional-psychological, psychophysiological, individual-typological qualities of the subject. The social and psychological component of the "I-concept" of future specialists is revealed, which allows to consider practical professional activity during the passage of industrial practice as a factor that influences the process of its formation in the process of studying at a university.*

The conclusion is drawn that for the successful formation of the "I-concept" of future specialists in the content of education, the theoretical and practical components of training must be organically combined, and the personal component of the future specialist's readiness is taken into account. The regularities of the formation of the "I-concept" at different levels and stages of vocational training are presented, taking into account the crisis phenomena and environmental influences on each of them. It is emphasized that the content of the education of future specialists in higher educational institutions is determined by socio-economic transformations, the peculiarities of the development of the Ukrainian education system, in particular modern trends in reforming the system of higher education, applied tasks that specialists must perform in the process of implementing future professional activity.

Keywords: I am a concept, self-image, image of self, professional identity, self-awareness, activity.